

Yönetim Araştırmalarında Ölçek Kullanımı (*)

Scaling Procedures in Management Research

Erkan Erdemir (**)

Özet

Yönetim araştırmalarında ölçek kullanımı ile ilgili genel-geçer bir çerçeve sunmayı amaçlayan bu çalışmada, aynı zamanda Türk yönetim yazınında son on yılda ölçek kullanılan makaleler de incelenerek bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bu konuda on yıl önce çalışmanın yazarı tarafından yapılan benzer bir çalışma ile karşılaştırmalı olarak sunulan bulgular, kısmi bazı gelişmelere işaret etse de temel bazı eksikliklerin halen devam ettiğini göstermektedir. Özgün ölçek geliştirme veya daha önce Türkiye bağlamı için geçerlenmiş ölçekleri kullanma yerine ağırlıklı olarak yabancı ölçeklerin tercih edilmesi, bu ölçeklerin doğru geçерleme prosedürleri uygulanmadan tercüme edilerek kullanılması gibi bulgular bunların en önemlileridir. Çalışmada söz konusu sorunların olası nedenleri tartışılarak kimi çözüm önerileri de sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk yönetim yazını, ölçek geliştirme, ölçek uyarlama, ölçek geçерleme, yöntem sorunları

Abstract

In this study, which aims to present a general framework regarding the use of scales in management research, the articles that used scale in the last decade in Turkish management literature were also examined accordingly. Although the findings presented in comparison with a similar study conducted by the author of the study ten years ago indicate partial improvements, it is seen that some basic problems persist such as preferring mostly translated scales instead of developing authentic ones or using the scales previously validated for Turkish context and using these scales without following proper validation procedures. The study also discusses the possible causes of these problems and suggests some solutions.

Keywords: Turkish management literature, scale development, scale adaptation, scale validation, methodology problems

(*) Önerileriyle çalışmaya çok değerli katkılarda bulunan Arzu Wasti, Ali Danişman ve Gökhan Karagonlar'a müteşekkirim.

(**) İstanbul Şehir Üniversitesi, İYBF, Girişimcilik Bölümü, Dragos Kampusu, 34665 Kartal-İSTANBUL, erkanerdemir@sehir.edu.tr

Giriş

Bu yazının ilk versiyonu 2008 yılında 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ve bildiriler kitabında basılmıştı (Erdemir, 2008). Bildiride Türkiye’de ulusal yönetim ve organizasyon kongrelerinde 2002-2007 yılları arasında sunulmuş bildirilerde ölçek kullanımı incelenmiş; daha çok tercüme ölçeklerin tercih edildiği, ancak bu ölçeklerin yerel bağlama uygunluğunun kontrol edilmesi konusunda sorunlar bulunduğu, bağlama özgü veya yerelde tam olarak karşılığı olmayan kavramlarla ilgili orijinal ölçek geliştirme yoluna ise nadiren gidildiği gibi bulgulara ulaşılmıştı (Erdemir, 2008). Bildiriler üzerinden yapılan bu incelemenin eksik kalacağı, o yüzden makaleler üzerinden de tekrar edilmesi gerektiği bildirinin önerileri arasında yer alsa da, şimdiye kadar ne bildiri sahibinin ne de başka bir araştırmacının böyle bir işe girişmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yazıda, aradan geçen on yıllık sürede yönetim alanında yapılan araştırmalarda ölçek kullanımı konusunda yaşanan gelişmelerin bu kez makaleler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle Türk yönetim yazınında ölçek kullanımı konusundaki son durumla ilgili fikir verebilecek bir gözlem yapılması ve elde edilecek bulgular ışığında ölçek kullanımı ile ilgili yöntem sorunları üzerinde durularak bundan sonraki araştırmalarda ‘veri üretimi yerine bilgi üretimi’ için (Özen, 2002) bir çerçeve önerilmesi hedeflenmektedir.

Yazar bu çalışma ile bir alanda çalışan akademisyenlerin belli aralıklarla kendi alanlarına yönelik bir içebakışı gerçekleştirmeleri gerektiği yolundaki kendi tavsiyesine de (Erdemir, 2009) uyararak, söz konusu eksikliğin giderilmesini ve bir anlamda yapılmış bir vadin gerçekleştirilmesini de hedeflemektedir. Her ne kadar aradan geçen sürede Türkiye’de yönetim alanındaki birikimi incelemeye yönelik bazı çalışmalar yayımlanmışsa da (Örn. Kızıldağ & Özkara, 2014; Duygulu & Sezgin, 2015; Pekdemir vd., 2016; Turgut & Begenirbaş, 2016; Dirlilik, 2016; Okutan & Erdoğan, 2017; Coşkun & Tabak, 2017; Keleş-Tayşır vd., 2018), bu çalışmalarda ölçek geliştirme ve kullanımı ile ilgili bulgular son derece sınırlıdır. Doğrudan ölçek uyarlama çalışmalarına odaklanan Bayık ve Gürbüz’ün (2016) çalışması bunun tespit edilebilen tek istisnasıdır.

Böyle bir işe girişilmesinin nedenlerinden biri de yazarın bu süreçte gerek editör gerekse hakem olarak görev aldığı farklı dergilerde, ölçek kullanımı gibi çok temel bir alanda hala önemli sorunlar olduğuna yönelik gözlemleridir. Dolayısıyla çalışmanın bir başka amacı, yazındaki son gelişmeleri de dikkate alarak bil-

diri versiyonunda kısaca özetlenen ölçek geliştirme sürecinin biraz daha ayrıntılı olarak verilmesi, süreçte alınması gereken önemli kararlarla ilgili bir yol haritası sunulması ve görgül araştırmalarda ölçeklerin doğru şekilde kullanılmasına dair bir kontrol listesi oluşturulmasıdır. Yine de konuyu çok detaya boğmamak adına araştırmalarda ölçek geliştirme ve kullanımı ile ilgili temel bilgilerin verilmesine odaklanılarak süreç içerisinde yapılması gereken analizlerle ilgili detaylara girilmemiş, yol boyunca takip edilmesi gereken adımlara ve her bir adımda yapılması gereken işlem ve analizlere işaret edilmekle yetinilmiştir. Bahsi geçen analizlerin ayrıntılarına araştırma yöntemleri kitaplarından kolaylıkla ulaşılabilir.

Yazı üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ölçek geliştirme süreci ile ilgili genel bilgiler verilerek süreçteki temel aşamalar açıklanmaktadır. İkinci bölümde görgül araştırmalarda hazır ölçeklerin kullanımı ile ilgili bilgi verilmektedir. Son bölümde ise 2009-2018 yılları arasındaki son on yıllık dönemde Türkiye’de yönetim alanında yayımlanan makalelerde ölçek kullanımı ile ilgili bir incelemenin bulguları paylaşılmakta ve söz konusu bulgular ilk iki bölümde tanımlanan çerçeve açısından değerlendirilmektedir.

Ölçek Geliştirme Süreci

Ölçekler belli soyut değişkenleri ölçmek üzere geliştirilen veya daha önce geliştirilmiş ölçeklerin uyarlanmasıyla elde edilen ölçüm araçlarıdır (Neumann, 1996). Özellikle mikro ve mezo düzeyde yapılan görgül çalışmalarda en sık başvuru alan veri toplama yöntemlerinden biri anket/ölçek kullanımıdır (Hinkin, 1995). Türkiye’de yönetim yazını üzerinde yapılmış çalışmalarda çeşitlilik ve yeterlilik açısından yöntem sorunu üzerinde durulmuş (Üsdiken & Pasadeos, 1992; Özen, 2000; Erdemir, 2008) ve özellikle görgül çalışmalarda ‘törenselleşmiş görgülcülük’ sorununa dikkat çekilmiştir (Özen, 2002). Bu bağlamda yönetim araştırmalarında ölçek kullanımında geliştirme veya uyarlama yerine doğrudan tercüme yoluna gidildiği, kaynak belirtilmediği, güvenilirlik ve geçerlilik düzeyleri ile ilgili yeterli bilgi verilmediği belirlenmiştir (Özen, 2000; Erdemir, 2008). Diğer yandan, ölçek geliştirme-uyarlama çalışmaları ve güvenilirlik-geçerlilik ölçümleri konusunda yabancı yazında önerilen Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA), Çok Boyutlu Çok Metotlu Matris (MTMM) gibi yeni bazı analiz tekniklerinin (Gerbing vd., 1988; Bagozzi vd., 1991; Hinkin, 1995, 1998; Netemeyer vd., 2003; Worthington & Whittaker, 2006; DeVellis, 2016) yerli yazında pek kullanılmadığı da göze çarpmaktadır (Erdemir, 2008).

Ölçekler, doğrudan gözlemlenemeyen değişkenler hakkında bilgi toplamak ve bu bilgileri sayısallaştırmak amacıyla kullanılan ölçüm araçlarıdır (DeVellis, 2016). Kuramsal bir iddiayı test etmek üzere gerçekleştirilen araştırmalarda değişkenlerin ölçümü için uygun ölçüm araçlarının kullanılması gerekmektedir (Heggstad vd., 2019). Bu nedenle doğru ölçek geliştirme ve kullanma süreçlerinin takip edilmesi, gelecekte bu ölçeklerin kullanılacağı araştırmalar için sağlam bir temel teşkil edilmesi açısından önem taşımaktadır (Wright vd., 2017). Ölçek geliştirme yeterli düzeyde kavramsal ve teknik bilgi birikiminin yanında önemli ölçüde çaba harcamayı da gerektiren zorlu bir süreçtir (Punch, 2005). Bu nedenle, öncelikle yeni bir ölçek geliştirmektense, yabancı da olsa daha önce geliştirilmiş ölçekleri bir sonraki ana başlıkta açıklandığı şekliyle usulüne uygun olarak kullanmak veya mevcut ölçeklerden ifadeler derleyerek yeni bir ölçek oluşturmak daha doğru bir yol gibi görünmektedir (DeVellis, 2016). Zira ölçek geliştirme çalışmaları en fazla katkıyı, belli bağlamlara özgü kavramların ölçülmesi amacıyla yapıldıklarında sağlarlar. Bu amaçla gerçekleştirilecek bir ölçek geliştirme çalışmasında beş aşamalı bir süreçten edilebilir: Ölçülecek değişkenin tanımlanması, ifade geliştirme, ölçeği biçimlendirme, yapılandırma ve değerlendirme. Bu beş aşama, her aşamada amaçlanan çıktılar ve kullanılan yöntemlerle birlikte Tablo 1'de özetlenmiştir. İlerleyen başlıklar altında her bir aşama hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Ölçülecek değişkenin tanımlanması

Ölçek geliştirmede ilk ve en önemli adım neyin ölçüleceğini doğru tespit etmektir. Çünkü her ölçek, araştırmalarda değişken olarak kullanılacak belli bir kavramı ve o kavrama ait doğrudan gözlemlenemeyen (gizli/latent) birtakım boyutları ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla söz konusu kavramın ve boyutlarının neler olabileceği, bu boyutlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar, ilgili kavramın diğer örgütsel kavramlarla ilişkileri gibi konularda kuramsal temelleri olan kavramsal bir çerçevenin tanımlanması gerekmektedir (Netemeyer vd., 2003). Bu çaba aynı zamanda bu ölçeğin geliştirilmesine gerek olup olmadığının, yeni bir ölçeğe neden ihtiyaç duyulduğunun tartışılmasını da kapsamalıdır (Cabrera-Nguyen, 2010).

Tablo 1. Ölçek Geliştirme Süreci

Aşama	Amaç	Yöntem - Teknik
Ölçülecek değişkenin tanımlanması	<ul style="list-style-type: none"> Kavramsal çerçevenin netleştirilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Yazın taraması
Soru havuzunun oluşturulması	<ul style="list-style-type: none"> Ölçekte yer alabilecek ifadelerin derlenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Yazın taraması Mülakatlar
Ölçeğin biçimlendirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> İfadelerin yazımı Ölçek türünün ve cevap aralığının belirlenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Yazın taraması Uzman görüşleri
Ölçeğin yapılandırılması	<ul style="list-style-type: none"> Uygun olmayan soruların elenmesi Görünüm ve içerik geçerliliğinin sağlanması Güvenilirliğin ölçümü 	<ul style="list-style-type: none"> Uzman görüşleri Ön-test Betimsel analizler İç tutarlılık analizi İlişkisel analizler
	<ul style="list-style-type: none"> Örneklem temsil yeterliliğinin belirlenmesi Uygun olmayan soruların elenmesi Ölçekteki gizli faktörlerin keşfedilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Betimsel analizler İlişkisel analizler KFA
Ölçeğin değerlendirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> Ölçeğin faktör yapısının değerlendirilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> DFA ile elde edilen; Uyum iyiliği indeksleri
	<ul style="list-style-type: none"> Gerekiyorsa değişiklikler yapılması 	<ul style="list-style-type: none"> Modifikasyon indeksleri Artık değer matrisleri
	<ul style="list-style-type: none"> Ölçeğin geçerliliğinin ölçülmesi 	<ul style="list-style-type: none"> Faktörlerarası korelasyonlar Alternatif modellerin denenmesi İkinci derece DFA Çıkarılan ortalama varyans (AVE)
	<ul style="list-style-type: none"> Ölçeğin güvenilirliğinin ölçülmesi 	<ul style="list-style-type: none"> İç tutarlılık analizi Bileşik güvenilirlik analizi

Kaynak: (Erdemir, 2007; DeVellis, 2016; Wright vd., 2017).

Kavramsal çerçevenin tanımlanması için kapsamlı bir yazın taraması yapılmalı ve hedeflenen değişkenin özellikleri kuramsal açıdan ayrıntılı olarak netleştirilmelidir (DeVellis, 2016). Kavramsal çerçeve, ölçeğin mantıksal geçerliliği açısından da önemlidir (Şencan, 2005). Aksi halde kimi zaman birbirinden farklı kavramlara aynı kavramlar gibi davranılabilmekte, kimi zaman ise aynı kav-

ram için gereksiz yere çok farklı ölçekler geliştirilebilmektedir (Clark & Watson, 1995). Ölçek geliştirme her ne kadar yapılan analizler dolayısıyla teknik boyutu yüksek bir çaba gibi görünse de, örneğin verilere keşfedici faktör analizi (KFA) uygulandığı aşamada faktör sayısının ve isimlerinin belirlenmesinde olduğu gibi, aslında araştırmacının belli bir kavramsal çerçeveye dayalı olarak bir sosyal olguyu açıklama iddiasını da yansıtmaktadır.

Soru havuzunun oluşturulması

Kavramsal çerçeve belirlenirken yapılan yazın taraması sırasında aynı zamanda ölçekte yer alabilecek ifadeler de belirlenmeye başlanmış olur. Ölçekte yer alacak ifadeler tümdengelim ve tümevarım şeklinde iki farklı kaynaktan derlenebilir (Hinkin, 1998). İlk yöntem yazın taraması sonuçlarına dayanırken, tümevarım yöntemi ölçülmek istenen yapıya ilişkin olarak yapılacak mülakat vb. saha araştırmalarına dayanır. Ölçülmeye çalışılan kavramla ilgili yeterli kuramsal birikim olması durumunda tümevarım yöntemiyle yazına bağlı olarak ifade geliştirme yoluna gidilirken, kuramsal birikimin yeterli olmadığı durumlarda tümevarım yaklaşımı tercih edilmekte ve nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak konuyla ilgili uzmanların ve hedef kitlenin görüşleri alınarak ifade geliştirilme yoluna gidilmektedir (Erdemir, 2007). Bazen her iki yaklaşım bir arada da kullanılabilir. Hangi yaklaşım tercih edilirse edilsin geliştirilecek ifadelerin kuramsal çerçeve ile ilişkisinin korunması içerik geçerliliği açısından önemlidir (Wright vd., 2017).

Bir boyutu ölçmek için kaç ifade kullanılması gerektiği de önemli bir ayrıntıdır. Olabildiğince az sayıda ifade kullanmak cevaplayıcı yanlılığını azaltacak, ancak aynı zamanda güvenilirlik ve geçerlilik sorunlarına da yol açabilecektir (Wright vd., 2017). Dolayısıyla ifade geliştirme aşamasında bu dengeler gözetilerek ölçülmesi hedeflenen kavramla ilgili maksimum ifade çeşitliliğinin sağlanması önem kazanmaktadır. İfade çeşitliliği ile hem ilgili kavramın olabildiğince farklı boyutlarının kapsanması, hem de her bir boyutu ölçmek üzere kullanılacak yeterince farklı ifadenin oluşturulması kastedilmektedir (Clark & Watson, 1995). Daha sonraki aşamalarda ifade sayısı azaltılacağından bu aşamada kuramsal çerçeveye bağlı kalınarak soru havuzunun geniş tutulmasından çekinilmemelidir. Zira ölçek geliştirmenin bundan sonraki aşamalarının tamamı aslında bu aşamada geliştirilen ifadelerin elenerek ölçeğin rafine hale getirilmesinden ibaret olacaktır. Genellikle bu sürecin sonunda ifade sayısının başlangıçtaki dörtte birine kadar düşebildiği dikkate alınmalıdır (DeVellis, 2016).

Ölçeğin biçimlendirilmesi

Soru havuzunun oluşturulması sırasında ifadelerin içeriği kadar biçimlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin sorular anket üzerinde hangi şekilde sıralanacaktır? Genellikle araştırmalarda tercih edilen şekliyle her bir boyuta ait soruların gruplanarak sorulması yerine tüm soruların karışık şekilde sorulmasının ölçek geçerliliğini artırdığı belirtilmektedir (Heggstad vd., 2019). Diğer yandan soru cümlelerinin olabildiğince kısa, hedef kitlenin anlayabileceği açıklıkta, dil-bilgisi kurallarına uygun, belli bir zamana veya sınırlı demografik-kültürel ortama özgü olmayan ifadelerden oluşması gerekmektedir (Clark & Watson, 1995). Bu aşamada konuyla ilgili uzmanlardan yardım alınması da düşünülebilir. Yine ifadelerin aynı anda iki veya daha farklı kavram veya yargı içermemesi (Örneğin ölçek ifadelerinde “ve”, “çünkü”, “hem” gibi bağlaçların bulunması her zaman risklidir: “Yöneticim katılımcı ve eleştiriye açık bir liderdir”), çoğunluğun olumlu veya olumsuz cevaplaması, yani varyansın düşük çıkması muhtemel ifadelerden oluşmaması (Örn. “Kendimi bazen mutlu hissederim”), ölçülmeye çalışılan gizli değişkeni açıktan içermemesi (Örn. Bağlılık ölçeğinde “Kendimi kurumuma bağlı hissediyorum”), ifadelerin soru ile bitmemesi, aynı anda iki negatif ifade içermemesi (Örn. “İşe gelmemeyi sevmiyorum”) gibi hususlara ek olarak, bazı ifadelerin güvenilirliği denetleme amacıyla ters olarak kurgulanması veya sosyal beğenirlik etkisini ölçmek amacıyla bazı ifadeler eklenmesi de düşünülebilir (DeVellis, 2016; Clark & Watson, 1995).

İfadelerin yazımının ardından üzerinde düşünülmesi gereken bir başka konu ne tür bir cevaplandırma biçiminin tercih edileceğidir. Yönetim araştırmalarında en çok kullanılan seçenek Likert-tipi sıralama ölçekleridir. Uygulamada beş ve üstü aralıklara sahip her cevaplama skalası Likert olarak adlandırılrsa da Likert ölçeklerinin soru tipi ve cevap seçenekleri gibi kendine has özellikleri olduğu unutulmamalıdır (Tezbaşaran, 2008). Bu ölçüm biçiminde en önemli iki karardan birincisi seçenekler arasında bir orta (nötr) noktanın bulunup bulunmayacağıdır. Zira kimi zaman aynı ölçek için aynı cevaplayıcılar tarafından verilen cevapların ortalama yönü orta nokta olup-olmamasına göre tam tersi yöne dönebilmektedir (Neumann, 1996). Yine orta nokta bulunması cevapların ortada toplanmasını kolaylaştırırken, bulunmaması ise varyansı artırıcı, ancak zaman zaman da boş bırakılan soru sayısını artırıcı bir etkiye sahip olabilir. Orta nokta ile ilgili bir başka husus da bu seçeneğin Türkçe yazında sıklıkla “Fikrim yok” veya “Kararsızım” şeklinde isimlendirilmesidir. Bu seçenekler aslında sorunun boş bırakılmasını ifade eden seçenekler olduğundan söz konusu ifadeler yerine ölçeğin orijinalindeki

ifadelerin doğrudan tercümelerinin tercih edilmesi daha doğru olacaktır. Sadece seçenek isimleri değil sıralaması da önemli olabilmektedir. Örneğin anket formunda cevap seçeneklerinin küçükten büyüğe (1. Kesinlikle Katılmıyorum'dan 5. Kesinlikle Katılıyorum'a) değil de tam tersi yer almasının veya bir skala için 1'den 10'a yerine -5 ile +5 arası gibi bir isimlendirme kullanmanın bile ölçek güvenilirliğini etkilediği belirlenmiştir (Heggstad vd., 2019).

Likert-tipi ölçeklerle ilgili ikinci önemli nokta ise aralık sayısı, yani yanıt ölçeğidir. En çok kullanılan biçim orijinal Likert ölçeğinde olduğu gibi beşli olmakla birlikte kimi zaman yedili ve dokuzlu, (orta nokta olmadığında bu sayılar çift olacaktır) ölçeklerin kullanıldığı da görülmektedir. Aralık sayısının az olması (hatta bazen evet/hayır şeklinde ikili de olabilir) cevaplayıcıların anketi daha hızlı cevaplamalarını sağlayacaktır. Diğer yandan aralık sayısının artması ise varyansı artıracağından daha güvenilir bir ölçüm sağlayacaktır. Ancak geniş aralıkların cevaplayıcı sayısının çok yüksek olmadığı durumlarda bazı analizlerin yapılmasını zorlaştırabileceği de dikkate alınmalıdır. Aynı araştırmada farklı aralık sayılarına sahip ölçeklerin kullanımı da analizlerde sorun oluşturabilir. Yine de geniş veya farklı aralık sorunları gerektiğinde istatistiksel analiz programlarının aralıkları birleştirmeye yönelik seçenekleriyle çözülebilir. Sonuç olarak bu aşamadaki temel kararlar, ölçülmeye çalışılan kavramın ve muhtemel cevaplayıcıların özelliklerine bağlı olarak verilmelidir.

Ölçeğin yapılandırılması

Ölçeği yapılandırma aşamasının en önemli amacı önceki aşamada geliştirilen çok sayıda ifade arasından hedeflenen gizli değişkenleri en iyi ölçebilecek makul sayıda ifadeyi seçmek ve bu ifadeleri uygun bir anket formunda bir araya getirmektir. Bu amaçla hem sayısal hem de sayısal olmayan yöntemlerden yararlanılır. Ölçek yapılandırma, kendi içinde ölçeğin pilot araştırma olarak da ifade edilen ön-teste hazır hale getirilmesi ve daha geniş örneklem için hazır hale getirilmesi olarak iki farklı aşamada ele alınabilir.

İlk aşamada öncelikle ifadeler üzerinden tek tek geçilerek bir önceki aşamada gözden kaçmış olabilecek yazım yanlışları düzeltilmelidir. Daha sonra, çoğu zaman konuyla ilgili uzmanların ve hedef kitleden katılımcıların da katkısıyla ve kuramsal çerçeve de dikkate alınarak, ölçülmesi hedeflenen kavramla doğrudan ilgili olmayan, tekrarlayan veya ikiye bölünmesi gereken ifadeler tespit edilmeye çalışılır (Morgado vd., 2018). Uzman/hedef kitle görüşlerine dayalı olarak uygun

olmayan ifadelerin elenmesi ve anketin biçimsel olarak rahat okunur, anlaşılır ve cevaplanır olduğunun kontrol edilmesiyle ölçeğin içerik ve görünüm geçerliliği de sağlanmış olacaktır.

Bu aşamada son olarak asıl araştırma öncesi bir ön-test gerçekleştirilir ve ölçeğin güvenilirliği test edilir. Ön-testin nedeni ölçeğin önceki aşamalarda gözden kaçmış olabilecek kimi eksiklerin muhtemel cevaplayıcılarla aynı özellikleri taşıyan küçük bir kitle üzerinde denenmesidir. Ön-testte en azından parametrik testler için minimum eşik olan 30'un üzerinde bir cevaplayıcı sayısına ulaşılması gerekmektedir. Ölçekteki toplam soru sayısına bağlı olarak bu sayı iki veya üç katına kadar artırılabilir (Clark & Watson, 1995). Ön-test verileri betimsel analiz, iç tutarlılık analizi ve madde-toplam korelasyonu analizine tabi tutulur ve böylece ölçeğin güvenilirliğini düşüren ifadeler gözden geçirilir ve gerekirse elenir. Ön-test verileri, ankette değişiklikler yapılmış olacağı için sonraki aşamalarda asıl araştırma verileriyle birleştirilmemelidir.

Ölçek yapılandırmanın ikinci aşamasında ön-test sonrasında oluşturulan ölçek kullanılarak kapsamlı bir örneklemden veri toplanır. Bu aşama için ulaşılması gereken örneklem sayısı ölçekteki ifade sayısının en az beş katı olarak hesap edilmelidir. Bu sayı birden fazla ölçeğin kullanıldığı veya cevapsız soruların fazla çıkması ihtimalinin olduğu durumlarda on katına kadar artırılmalıdır. Her halükarda 300 sayısı tüm sorunları çözecek bir miktar olarak kabul edilebilir (Worthington & Whittaker, 2006; DeVellis, 2016). Toplanan verilere öncelikle betimsel analizler uygulanarak verilerin normal dağılıp dağılmadığı ve örneklem demografik özelliklerinin anakütle ile uyumlu olup olmadığı incelenir. Daha sonra tıpkı ön-testte olduğu gibi iç tutarlılık ve madde-toplam korelasyonu analizleri yapılarak ölçeğin güvenilirliğini düşüren ifadeler gözden geçirilir ve gerekirse elenir.

Bu aşamanın en önemli adımı toplanan verilere KFA uygulanmasıdır. KFA ile hem elenmesi gereken ifadeler belirlenir, hem de veri seti içerisinde ölçülecek sosyal olguya ilişkin gizli değişkenler, yani faktörler/boyutlar keşfedilmeye çalışılır (Conway & Huffcutt, 2003). KFA, ölçek geliştirmede hayati öneme sahip bir analizdir, çünkü ölçmeye çalıştığımız kavramın farklı boyutları ilk olarak bu analizde ortaya çıkar. KFA sürecinde araştırmacı çoğu zaman pek çok deneme yaparak en az madde kaybıyla, açıklayıcılığı en yüksek orana sahip, en uygun faktör yapısını bulmaya çalışır (Worthington & Whittaker, 2006). Bu aşamada ortaya çıkan boyutların isimlendirilmesinde kuramsal çerçeveye de başvurmak gerekecektir.

Ölçeğin değerlendirilmesi

Ölçek geliştirmenin son aşamasında ise belirlenen faktör yapısının geçerliliği yeni bir veri seti üzerinde DFA ile test edilir ve gerekiyorsa faktörel yapıda değişiklikler yapılarak analiz tekrarlanır (Worthington & Whittaker, 2006). DFA; faktör yapısının uygunluğu çerçevesinde ölçeğin benzeşim ve ayırım geçerliliği yanında, iç tutarlılık ve bileşik güvenilirliği ile ilgili de Tablo 1’de verilen çeşitli çıktılar üretebilmektedir. Bunlardan en önemlileri faktör yapısının uygunluğunu gösteren uyum iyiliği indeksleri (Örn. Ki-kare/serbestlik derecesi, CFI, TLI, GFI, NFI, RMSEA, SRMR) ve kimi ifadelerin yeniden değerlendirilmesini veya farklı boyutlara aktarılmasını önerebilen modifikasyon indeksleridir (Cabrera-Nguyen, 2010). Ölçek güvenilirlik düzeyinin belirlenmesi amacıyla, bu kez her bir boyutunun iç tutarlılık ve madde-toplam korelasyonu değerlerine bakılmalıdır (Carpenter, 2018).

Ölçek geliştirme çalışmalarında ikinci aşamada yapılan KFA ve üçüncü aşamada yapılan DFA için aynı veri setinin kullanılması uygun bir yaklaşım değildir. Tıpkı ön-testte olduğu gibi, KFA sonucunda da ölçek madde sayısı önemli ölçüde değişebildiğinden DFA için yeni bir veri seti kullanılmalıdır (Cabrera-Nguyen, 2010; Wright vd., 2017; Carpenter, 2018). Yine de kimi araştırmacılar yeterince büyük bir veri seti var ise rassal olarak ikiye bölünüp bir yarısına KFA, diğer yarısına ise DFA uygulanabileceğini kabul etmektedirler (DeVellis, 2016).

Ölçek değerlendirme aşamasında yukarıda belirtilen analizlere ek olarak kimi zaman faktörlerin ayrılması veya birleştirilmesine yönelik yeni modeller de denebilmektedir. Yine ölçek boyutlarının birbirleriyle olan korelasyonlarına bakılarak birbiri ile aynı anlama geliyor olabilecek faktörlerin yeniden değerlendirilmesi düşünülebilir. Yakınsak geçerlilik için ölçülen kavramın kimi demografik özelliklerle ilişkisinin test edilmesi veya farklı örneklerle test-tekrar test geçerliliğinin analizi gerçekleştirilebilir (Örn. Wasti, 2001; Öztürk vd., 2015). Ölçeğin geliştirilmesinden sonra kriter geçerliliği açısından kavramsal çerçevede ilişkili olduğu varsayılan başka değişkenlerle ilişkisinin ölçülmesi (Şencan, 2005) ve cevaplayıcı yanlılığını kontrol etmek üzere örneğin cinsiyet vb. özelliklere göre farklılaşmayı ölçen çeşitli testlerin yapılması da tavsiye edilmektedir (Wright vd., 2017).

Görgül Araştırmalarda Hazır Ölçeklerin Kullanımı

Buraya kadar anlatılan süreç ölçek geliştirme sürecidir. Daha önce de belirtildiği gibi ölçek geliştirme çalışmaları belli bir kültüre özgü kavramların keşfedilerek öl-

çülebilmek hale getirilmesi açısından oldukça önemli, ancak bir o kadar da zahmetli çabalar. Bu nedenle yönetim alanında yapılan görgül araştırmaların çoğunda ölçekler çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesinde kullanılmakta ve bu amaçla daha önce başka araştırmacılar tarafından geliştirilmiş hazır ölçeklerden yararlanılmaktadır.

Görgül araştırmalarda hazır ölçeklerin kullanımı birkaç farklı şekilde olabilmektedir. Bazen hazır bir ölçek, aynı dili kullanan benzer bir bağlamda aynen kullanılmaktadır. Örneğin Türkiye’de yapılacak bir araştırmada eğer ilgili değişkeni ölçmek için daha önce bu bağlamda geliştirilmiş bir ölçek varsa onun tercih edilmesi uygun olacaktır. Eğer bir değişkenle ilgili özgün bir ölçek yoksa bu durumda Türkiye bağlamı için geçerliliği daha önce başka çalışmalarda kanıtlanmış yabancı ölçekler kullanılmalıdır. Bu durumda kritik olan konu referans alınan çalışmada orijinal ölçeğin doğru yöntemlerle geçerlenmiş olmasıdır. Aksi halde kimi zaman bir ölçek peş peşe farklı çalışmalarda geçerlenmekte, her çalışmada birtakım uyarlamalar, yani değişiklikler yapılmakta, en son referans alınan ölçek bu zincirleme süreçte orijinalinden oldukça farklı hale gelebilmektedir (Heggstad vd., 2019). Araştırmalarda özgün bir Türkçe ölçeğin veya daha önce Türkiye için geçerlenmiş bir ölçeğin kullanıldığı durumlarda ölçekle ilgili sadece güvenilirlik analizlerinin yapılması kabul edilebilir. Ancak bu durumda bile ihtiyaten ölçeğin geçerliliğinin de test edilmesi önerilmektedir (Tanzer & Sim, 1999). Zira dil aynı olsa bile kültürel farklılıklar olabilir veya örneklem özellikleri farklılaşabilir. Örneğin öğrenciler üzerinde geliştirilmiş bir tutum ölçeği çalışanlar üzerinde aynı sonuçları vermeyebilir veya pazarlama sektöründeki bir liderlik ölçeği imalat sektöründe geçerli çıkmayabilir.

Bir başka uygulama ise farklı bir bağlamda geliştirilmiş yabancı bir ölçeğin tercüme edilerek kullanılmasıdır (Farh vd., 2006). Bu durumda ölçeğin sadece dili değiştirilmiş olur ve diğer biçimsel özelliklerine dokunulmaz (Tanzer & Sim, 1999). Yabancı ölçeklerin tercüme edilmesinde yaygın olarak kullanılan yöntem tercüme-geri tercüme prosedürüdür (Brislin, 1970). Bir ölçeğin başka bir dile çevrilmesi kültürlerarası farklılıklar nedeniyle sadece dilbilimin konusu değildir. Bu nedenle geçerliliğin artırılması için çeviri sürecinde dilbilimciler yanında psikolog ve sosyologların da desteği alınmalıdır (ITC, 2017). Bir ölçeğin tercüme edilerek kullanıldığı durumda da güvenilirlik ve geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir. Aslında son yıllarda pek çok nitelikli dergide hipotez testi yapılan bütün araştırmalarda güvenilirlik için iç tutarlılık katsayısı Cronbach’s Alpha gibi geçerlilik ve güvenilirlik için DFA kullanılması da standart hale geldiğinden bu

yöntemin özgün veya tercüme tüm hazır ölçekler için her halükarda kullanılması tavsiye edilebilir (Hurley vd., 1997). Analiz sonuçlarının olumsuz olması durumunda aşağıda açıklandığı şekilde ölçek yapısında değişiklikler yapılması gündeme gelebilir. Ancak tıpkı yerli ölçeklerde olduğu gibi tercüme ölçeklerde de, eğer veri kalitesinde problem yoksa doğrulanmayan faktör yapılarının ilgili kavramın Türk kültüründe aynı karşılığı bulmamış olmasından kaynaklanabileceği de değerlendirme dışı tutulmamalıdır.

Pek çok araştırmada yabancı ölçekler sadece tercüme edilmekle kalmamakta, faktör yapılarının araştırma modeli ile uyum göstermedikleri durumlarda geçerlilik ve güvenilirliklerinin artırılması için birtakım değişikliklere tabi tutularak yeni bağlamlarına uyarlanmaktadır. Madde veya faktör sayısının azaltılıp artırılması, ifadelerin değiştirilmesi, faktör yapısının değiştirilmesi, cevaplama aralığının veya seçenek isimlerinin-sıralarının değiştirilmesi en sık rastlanan ölçek uyarlama uygulamalarıdır (Heggstad vd., 2019). Genel bir ilke olarak orijinal bir ölçeğin mümkün olduğunca değiştirilmeden kullanılması önerilmektedir. Çünkü ölçek geliştirme sürecinde açıklandığı gibi orijinal ölçekteki en ufak bir değişiklik ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliğini zedeleyebilecektir (Aguinis & Vandenberg, 2014). Yine de farklı bir dilde ve kültürde, farklı bir anakütle türü için veya çok uzun zaman önce geliştirilmiş hazır bir ölçeğin belirli bir faktör yapısı bulunmaktadır ve bu yapı her zaman yeni bağlamına tam olarak uyum göstermeyebilir. Dolayısıyla ister aynı kültürde orijinal diliyle aynen kullanılıyor olsun, ister bir başka dile tercüme edilerek kullanılmış olsun, araştırmalarda kullanılan bütün hazır ölçekler bir geçerleme sürecine tabi tutulmalıdırlar. Ölçek geçerleme süreci genel olarak Tablo 1'de yer alan ölçek geliştirme sürecinin son aşamasını ifade etmektedir. Ancak örneğin biçimsel özelliklerinde veya ifade biçimlerinde değişiklik yapıldığı durumlarda ölçek geliştirme sürecinin ölçek biçimlendirme ve yapılandırma aşamalarında önerilen geçerleme yöntemlerine de başvurulmalıdır.

Kimi araştırmalarda tercüme ölçeklerin geçerlenmesinde DFA yerine KFA ya da her iki analizin aynı anda kullanıldığı görülebilmektedir. Geçerleme için her iki analizin aynı anda kullanılmasına gerek yoktur (Worthington & Whittaker, 2006). En uygun yöntem bu amaçla sadece DFA kullanılmasıdır (Conway & Huffcutt, 2003; Cabrera-Nguyen, 2010). Öte yandan DFA, KFA'ya göre örneklem sayısına daha duyarlı bir analizdir ve genellikle daha fazla veri gerektirir. Bu nedenle veri setinin kısıtlı olduğu durumlarda faktör yapısının doğrulanması için KFA da kullanılabilir. Ancak bu durumda faktör tahmini genelleştirilmiş en küçük kareler veya maksimum benzerlik tahmin yöntemleriyle yapılmalıdır

(Bentler, 1982; IBM, 2019). Bu yolla KFA, faktör doğrulama amacıyla kullanılacak uyum iyiliği skoru üretebilmektedir. KFA'nın faktör doğrulama amacıyla kullanıldığı durumlarda orijinal ölçekteki boyut sayılarının da korunması gerekmektedir. KFA'nın keşfedici amaçla kullanıldığı prosedürdeki gibi davranılması, faktör yapısı ve ifade sayısında değişimlere yol açacağından ölçeğin orijinalliğini ve geçerliliğini yitirmesine neden olabilir.

Ölçek geçерleme sürecinde hazır ölçeğin yeni bağlamına uyarlanması amacıyla yapılan analizler orijinal ölçekte kapsamlı değişiklikler gerektiriyorsa, öncelikle veri kalitesinde veya örneklem özelliklerinde bir sorun aranmalıdır. Veri kalitesinde sorun görünmüyorsa bu durumda söz konusu ölçeğin üzerinde çalışılan örneklem için uygun olmadığı düşünülebilir. Dolayısıyla orijinal ölçekte önemli ölçüde değişiklik yapılarak gerçekleştirilecek bir araştırma yerine araştırmayı yeniden tasarlamak veya bu durumu o kavramla ilgili yeni bir ölçek geliştirmek gerektiği biçiminde yorumlayarak bu yola yönelmek yazına katkı yapmanın daha doğru bir yolu olacaktır.

2009-2018 Yılları Arasında Yayımlanan Yönetim Makalelerinde Ölçek Kullanımı

Bu çalışmada yönetim araştırmalarında ölçek kullanımı incelenmiş ve 1996–1998 tarihleri için Özen (2000), 2002–2008 tarihleri için de Erdemir (2008) tarafından ortaya konan yöntem sorunlarının ölçek kullanımı ile ilgili bulgularının son on yıldaki çalışmalarda da devam edip etmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemede yazının önceki bölümlerinde özetlenen, ölçek geliştirme ve geçерleme süreci ile ilgili çerçeve esas alınmıştır. Elde edilen bulgular 2008 yılı çalışması ile karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

Kapsam ve Yöntem

Çalışma, 2009–2018 yılları arasında yönetim alanındaki dergilerde yayımlanan, ölçek kullanılarak yapılan araştırmaları kapsamaktadır. Kapsama alınan dergilerin belirlenmesinde DergiPark veritabanında İşletme başlığı altında yer alan ve ilgili tarih aralığındaki makalelere online olarak erişim sağlanabilen dergiler esas alınmıştır. Bunlar arasından araştırmaya dahil edilmek üzere en uzun süredir yayımlanmakta olan 5 dergi seçilmiştir (Tablo 2). Bu kriterlere uyduğu halde, içerik olarak yönetim makalelerine nadiren yer veren İstanbul İktisat Dergisi ve 2008-

2018 yılları arasındaki makaleleri erişilebilir durumda olmayan Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi kapsama dahil edilmemiştir.

Bu dergilerde belirtilen tarih aralığında yayımlanan makaleler arasından incelenmek üzere içerisinde ölçek geliştirilen, geçerlenen veya kullanılan tüm makaleler kapsama alınmıştır. Ölçek kullanılan çalışmaların belirlenmesinde araştırmada kullanılan değişkenlerin en az birinin yönetim alanında olmasına dikkat edilmiş, sadece doğrudan gözlemlenemeyen değişkenler hakkında bilgi toplamak ve bu bilgileri sayısallaştırmak amacıyla ölçek kullanılan çalışmalar (DeVellis, 2016) dikkate alınmış, somut örgütsel/yönetimsel olgulara ilişkin (Özen, 2000) ölçeklerin/anketlerin kullanıldığı çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Söz konusu makaleler Tablo 1'deki süreç dikkate alınarak; hangi ölçeklerin kullanıldığı, ne şekilde kullanıldığı, biçimi, kaynağı, hangi geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına/analizlerine tabi tutulduğu gibi çeşitli açılardan tasnif edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Dahil Edilen Dergiler

Dergi Adı	Yayıma Başlama Tarihi	İncelenen Makale Sayısı
Ankara Üniversitesi SBF Dergisi	1943	19
İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi	1975	32
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	1977	72
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1983	31
Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	1984	11
Toplam		165

Bulgular

İnceleme kapsamındaki makalelerde ölçek kullanımı ile ilgili genel bulgular Tablo 3'te önceki araştırma ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Toplamda 165 adet makalede kullanılan 402 adet ölçek incelenmiştir. Her iki çalışmada incelenen ölçek sayısı birbirine yakındır. Yine her iki dönemde de yapılan çalışmaların ağırlıklı kısmında ölçekler araştırma değişkeni olarak kullanılmaktadır. Doğrudan ölçek geliştirme veya geçerleme çalışmalarının sayısı son on yılda önemli oranda azalmış görünmektedir.

Tablo 3. İncelenen Ölçekler

	2008	2018
İncelenen Yayın Sayısı	211 (Bildiri)	165 (Makale)
Kullanılan Ölçek Sayısı	345	402
Ölçek Kullanılan Yayın Sayısı	188	157
Ölçek Geliştirilen Yayın Sayısı	15	4
Ölçek Geçerlenen Yayın Sayısı	8	4

Kaynakları açısından değerlendirildiğinde çalışmalarda kullanılan ölçekler üç ana gruba ayrılabilir: Yerli ölçekler, yabancı ölçekler ve kaynağı belirsiz ölçekler (Tablo 4). Yerli ölçekler Türkiye bağlamında geliştirilmiş özgün ölçeklerdir. Araştırma değişkeni olarak özgün Türkçe ölçekler kullanılan makalelerin oranı her iki dönemde de aynı görünmektedir (%5). İkinci grup ölçek ise Türkiye dışındaki bağlamlarda geliştirilmiş yabancı ölçeklerdir. 2008 yılında (%69) olduğu gibi 2018'de de (%83) kullanılan ölçeklerin büyük çoğunluğunu bu tür ölçekler oluşturmaktadır. Bu ölçeklerin bir kısmı daha önce başka çalışmalarda Türkiye bağlamı için geçerlenmiş, bir kısmı incelenen çalışmada geçerlenmiş, bir kısmı ise doğrudan tercüme edilerek geçerlenmeden kullanılmıştır.

Tablo 4. Geçerlenme Durumuna Göre Ölçekler

Ölçek Türü	F		%	
	2008	2018	2008	2018
Yerli yazında geliştirilmiş özgün hazır ölçekler	16	21	5	5
Daha önce geçerlenmiş yabancı hazır ölçekler	26	103	8	26
Araştırma sırasında geçerlenmiş yabancı ölçekler	41	117	12	30
Geçerlenmeden kullanılmış yabancı ölçekler	169	106	49	27
Geçerlenmeden kullanılmış kaynağı belirsiz ölçekler	91	34	26	9
Araştırma sırasında geçerlenmiş kaynağı belirsiz ölçekler	2	13	1	3
Toplam	345	394*	100	100

* Bu tablodan itibaren analizler, makalelerde değişken olarak kullanılan 394 adet ölçek üzerinden yapılacaktır. Sadece ölçek geliştirme ve geçerleme içeren 8 adet makale ile ilgili değerlendirme, bulguların son kısmında ayrıca yapılacaktır.

Rakamlara bakıldığında 2008 yılına göre yabancı ölçeklerin geççerlenerek kullanımında oldukça önemli oranda artış olduğu görölmektedir. Aynı şekilde araştırmalarda kaynağı belirsiz ölçeklerin kullanımın da önemli ölçüde azalması sevindiricidir. Yine de toplamda 394 ölçeğin 47 tanesinin (%12) makalelerde kaynak belirtilmeden kullanılabilmiş olması, sadece yazarlar açısından değil, hakem ve editörler açısından da ele alınması gereken önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmalarda ölçek kullanımının sağlıklı sonuçlar verebilmesinin ön şartlarından biri geççerleme, yani geççerlilik ve güvenilirlik kontrollerinin yapılmasıdır. Tablo 5'e bakıldığında incelenen makalelerin yaklaşık olarak yarısında hem geççerlilik hem de güvenilirlik analizlerinin yapıldığı, yine yarısına yakınında ise sadece güvenilirlik analizlerinin yapıldığı görölmektedir. İki makalede ise sadece geççerlilik bilgileri raporlanmıştır. 2008 yılı ile kıyaslandığında güvenilirlik bilgisi verilen çalışmaların oranı %58'den %90'a, geççerlilik bilgisi verilen çalışmaların oranı ise %13'ten %46'ya yükselmiştir. Çalışmaların biri hariç tamamında güvenilirlik bilgisi Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ile verilmiş, ek olarak yedi çalışmada madde-toplam korelasyonları, iki çalışmada test-tekrar test, bir çalışmada ise normallik testi sonuçları verilmiştir. Bir çalışmada ise sadece bileşik güvenilirlik ve çıkarılan ortalama varyans (AVE) değerleri raporlanmıştır. Geççerlilik için ise en çok kullanılan yöntem KFA'dır. Bu yöntem 50 makalede kullanılmış, ancak bunların 24'ünde geççerlilik amacıyla kullanıldığı belirtilmemiştir. Oysa bu çalışmalarda KFA kullanılmasının başka bir amacı görünmemektedir. Ölçek kullanılan pek çok çalışmada KFA'nın iç tutarlılık analizi gibi rutin olarak yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Geççerlilik amacıyla asıl kullanılması gereken DFA sadece 20 makalede kullanılmış, 8 makalede ise DFA yapıldığı halde analiz sonuçları ölçeklerin geççerliliği ile ilişkilendirilmemiştir. 10 makalede hem KFA hem de DFA birlikte kullanılmıştır. Tercüme-geri tercüme, ön-test, uzman değerlendirmesi, faktörlerarası korelasyon gibi yöntemler de bu iki yöntemle ilave olarak kısmen kullanılmışlardır. Birer çalışmada ise test-yeniden test, madde-toplam korelasyonu, t testi ve hedef kitle görüşü gibi yöntemlere geççerlilik amacıyla başvurulduğu belirtilmiştir.

Tablo 5. Ölçeklerin Geçerlenme Düzeyleri

Ölçeğin Kaynağı	Güvenilirlik + Geçerlilik	Sadece Güvenilirlik	Sadece Geçerlilik	Hiçbiri	Toplam
Geçerlenmemiş yabancı	117	99	1	6	223
Geçerlenmiş yabancı	49	48	2	4	103
Yerli özgün	12	6	-	3	21
Belirtilmemiş	13	22	-	12	47
Toplam	191	175	3	25	394

Araştırmalarda ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri aracılığıyla geçerlenerek kullanılmalarındaki artış olumlu olmakla birlikte, bulgular geçerleme uygulamalarının niteliği açısından detaylandırıldığında bu konuda hala önemli sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Geçerleme, bir ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik açısından yeni bağlamıyla uyumluluğunun test edilmesidir. Daha önce de açıklandığı gibi geçerleme için en uygun prosedür kullanılan her hazır ölçek için, özellikle de ölçekte değişiklikler yapıldığında, hem geçerlilik hem de güvenilirlik analizlerinin yapılmasıdır. Daha önce Türkçeye çevrilerek geçerlenmiş yabancı ölçekler veya Türkiye bağlamında geliştirilmiş özgün ölçekler için ise hiç olmazsa güvenilirliklerin kontrol edilmesidir. Tablo 5 bu açıdan incelendiğinde daha önce geçerlenmemiş yabancı ölçeklerin ancak yarısına yakınında doğru geçerleme prosedürünün takip edildiği, geri kalanlarında ise ya sadece güvenilirlikle yetinildiği ya da hiçbir geçerlilik-güvenilirlik bilgisi verilmediği ortaya çıkmaktadır. Bir ölçek için ise sadece geçerlilik bilgisi verilmiştir. Daha önceden Türkiye bağlamı için geçerlenmiş ölçeklerin ise neredeyse tamamında güvenilirlik bilgisi verilmiş, yarısında ise geçerlilik analizleri de tekrarlanmıştır. Bu kategoride sadece geçerliliği raporlanan iki, hiçbir geçerlilik-güvenilirlik bilgisi verilmeyen ise dört ölçek bulunmaktadır. Kaynağı belirsiz 47 ölçeğin ise 22'sinde sadece güvenilirlik, 13'ünde hem geçerlilik hem güvenilirlik bilgileri verilirken, 12 ölçek için ise bu konuda hiçbir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla, genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen araştırmalarda kullanılan 394 ölçeğin 232'sinde (%59) doğru geçerleme prosedürü uygulanmış, 162 ölçek için (%41) ise eksik veya yanlış prosedür uygulanmıştır. Geçerleme prosedürünün doğru veya yanlış olmasından bağımsız olarak pek çok çalışmada ölçeklerin önemli ölçüde değiştirilerek kullanıldığı da

dikkat çekmektedir. Örneğin şu türden ifadelerle rastlanabilmektedir: “Bu doğrultuda örgüt kültürününün 97 ifadelik madde havuzundan 37 tanesi birbirine benzerlik gösterdiği için 60 ifadeden oluşan bir ölçek hazırlanmıştır”, “Bu 45 soruluk anketin, bazı sorularının aynı cevapları almaya, aynı sonuçlara ulaşmaya yönelik olduğunun düşünülmesi araştırmanın amacı ve hipotezlerin bağdaşmaması, anketin orijinal halindeki ifadelerde kültürel farklılıklar içeren sorular tespit edilmesi sonucu ve anketin çalışanlar tarafından daha sağlıklı ve güvenilir biçimde cevaplanabilmesi adına soru sayısınının 27’ye düşürülmesi uygun bulunmuştur”.

Araştırmalarda hangi değişkenlerin ve bu değişkenleri ölçmek için hangi ölçeklerin en çok kullanıldığı da inceleme konusu yapılmıştır. Bunun nedeni araştırmacıların hangi konuları gündeme aldıklarını tespit etmek kadar belli değişkenlerin ölçümünde üzerinde uzlaşılan ölçekler bulunup bulunmadığının belirlenmesidir. İncelenen makalelerde en sık kullanılan ölçeklerle ilgili bulgular 2008 çalışmasındaki bulgular ile karşılaştırmalı olarak Tablo 6’da verilmektedir. Buna göre iş tatmini, örgütsel bağlılık, mesleki tükenmişlik ve örgüt kültürü 2008 çalışmasında olduğu gibi son on yılda da en çok araştırmaya konu edilen ilk dört değişken durumundadır. İş tatminini ölçmede en çok kullanılan ölçek 7 kez kullanılan Minnesota iş tatmini ölçeğidir (Weiss vd., 1967). Üçer çalışmada Michigan (Spector, 1997) ve Brayfield ve Rothe (1951) iş tatmini ölçekleri, iki çalışmada ise Hackman ve Oldham’ın (1975) iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. Bunlar dışında 11 farklı iş tatmini ölçeği, 4 de kaynağı belirsiz iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. Toplam 29 çalışma içerisinde bu ölçeklerin daha önce Türkiye bağlamı için geçerlenmiş versiyonlarını kullanan çalışma sayısı 6’dır. Bu bulgular 2008 çalışmasının bulgularıyla neredeyse birebir aynıdır. Örgütsel bağlılığı ölçmede en çok kullanılan ölçek de yine 2008’de olduğu gibi Allen ve Meyer (1990) ölçeğidir. Dört çalışmada Mowday vd. (1979)’nin ölçeği, bir çalışmada Jaworski & Kohli (1993), birinde de karma bir ölçek kullanılmıştır. Örgütsel bağlılık için 19 çalışmadan sadece 3’ünde önceden Türkiye bağlamı için geçerlenmiş ölçekler kullanılmıştır. Örneğin en çok kullanılan Allen ve Meyer ölçeği daha önce Wasti (2000) tarafından geçerlendiği halde bu ölçeğin kullanıldığı 13 çalışmadan sadece ikisinde bu versiyon tercih edilmiştir. Yine örgüt kültürünün ölçümü için Danışman ve Özgen (2003)’in daha önce geçerlemiş oldukları bir ölçek olmasına rağmen 11 çalışmanın sadece ikisinde bu ölçek kullanılmış, diğer 9 çalışmada 7 farklı ölçek kullanılmıştır. Mesleki tükenmişliğin ölçümünde ise 13 çalışmanın 10’unda Maslach ve Jackson’un (1981) ölçeği Ergin (1992) tarafından geçerlenmiş haliyle kullanılmıştır. Diğer üç çalışmada ise farklı ölçekler kullanılmıştır.

Tablo 6. En Sık Kullanılan Ölçekler

2008	Sayı	2018	Sayı
İş tatmini	25	İş tatmini	29
Örgütsel bağlılık	22	Örgütsel bağlılık	19
Örgüt kültürü	7	Mesleki tükenmişlik	13
Mesleki tükenmişlik	7	Örgüt kültürü	11
Psikolojik şiddet	6	Örgütsel adalet	9
Örgütsel güven	5	Örgütsel özdeşleşme	9
İşten ayrılma niyeti	5	Örgütsel vatandaşlık	9
Örgütsel vatandaşlık	4	İşten ayrılma niyeti	8
İş performansı	3	Algılanan örgütsel destek	7
Dağıtım adaleti	3	Psikolojik şiddet	7
İş performansı	3	İş-aile çatışması	6
İş stresi	3	Algılanan yönetici desteği	5
Mesleki bağlılık	3	İç girişimcilik	5
Örgütsel yapı	3	İş performansı	5
		Örgütsel iklim	5
		Rol belirsizliği	5
		Birey-örgüt uyumu	4
		Çatışma tarzı	4
		Kişilik özellikleri	4
		Öz-yeterlilik	4

İlk dört ölçekteki genel eğilim diğer ölçeklerde de benzer durumdadır: Bazı değişkenler için ağırlıklı olarak kullanılan ölçekler varken kimi değişkenler için ise her çalışmada farklı ölçekler tercih edilmiştir. Örneğin algılanan örgütsel destek, psikolojik şiddet, rol çatışması, çatışma tarzları ve kişilik özellikleri için neredeyse bütün çalışmalar aynı ölçeği kullanırken; diğer değişkenler için neredeyse her çalışmada farklı ölçekler kullanılmıştır. Daha da ilginç, örneğin iş-aile çatışması değişkeninde olduğu gibi, aynı değişken için Türkiye bağlamı için farklı çalışmalarda geçerlenmiş pek çok farklı hazır ölçeğin kullanılmış olmasıdır. Aynı araştırmacıların genellikle benzer konuları çalıştığı varsayılırsa, bu bulgular az sayıda araştırmacının kullandıkları değişkenler için önceden doğru yöntemlerle geçerlenmiş hazır ölçekleri tercih ettiklerini, ancak çoğunluğun yerli veya

yabancı kolay ulaşabildikleri “herhangi bir” ölçeği kullandıklarını göstermektedir. Bu şekilde ulaşılan ölçeklerin kimilerinin önemli adaptasyonlara uğradıkları da düşünüldüğünde tıpkı “kulaktan kulağa” oyununda olduğu gibi sürecin sonunda elde edilen bulguların sahadaki gerçekliği yansıtma oranı oldukça azalmaktadır.

Araştırmalarda kullanılan değişkenlerin konuları açısından bakıldığında son on yılda çeşitliliğin arttığı, farklı boyutlarıyla girişimcilik, yenilikçilik, etik, liderlik, bilgi kullanımı gibi zamanın ruhunu yansıtan kavramların gündeme geldiği görülmektedir. Yine çalışan sesliliği, öğrenilmiş güçlülük gibi daha pozitif örgütsel davranış kavramlarının arttığı da söylenebilir. Araştırma tasarımları açısından bakıldığında 2008 çalışmasında ağırlıklı olarak tek değişkenli modeller kullanıldığı göze çarparken son on yılda iki ve çok değişkenli araştırmaların oranının arttığı görülmektedir. Biçimsel olarak ise kullanılan ölçeklerin 319 tanesi 5 aralıklı, 32’ser tanesi 6 ve 7, biri ise 9 aralıklı olarak tasarlanmış, 10 ölçek için aralık bilgisi verilmemiştir. Tek sayılı bazı ölçeklerde orta noktanın nötr olmadığı (Örn: “Orta düzeyde katılıyorum”) görülmüştür.

Son olarak, ölçek geliştirme ve geçерleme amacıyla yapılan dörder çalışmanın uyguladıkları prosedürler bu çalışmada önerilen çerçeve açısından değerlendirilmiştir. Ölçek geliştirme çalışmalarında ilk aşama olan kuramsal tartışma, dört çalışmada da uygun biçimde yapılmıştır. Yine dört çalışmanın tamamında soru havuzundaki ifadeler yazın taramasından elde edilmiş, sadece bir çalışmada ek olarak mülakat da yapılmıştır. Biçimle ilgili bütün çalışmalarda çeşitli açıklamalar yapılmış, ancak bir çalışmada ne başlangıç soru havuzundaki ne de final ölçekteki soru sayısı verilmiştir. Ölçek yapılandırma aşamasında güvenilirlik kontrolü için bütün çalışmalarda uzman görüşü, iç tutarlılık analizi ve KFA’ya başvurulmuştur. İki çalışmada ön-test yapılmış, bunlardan birinde 101 adet ön-test verisine hem KFA hem de DFA uygulanmıştır. İki çalışmada geçerlilik için faktörler arası korelasyonlara, bir çalışmada ise farklı değişkenlerle korelasyonlara bakılmıştır. Çalışmaların sadece birisinde yapılandırma ve değerlendirme aşamaları için iki farklı veri seti kullanılmıştır. Sonuç olarak dört çalışmadan sadece birisi ideal prosedüre uygun görünmektedir.

Dört ölçek geçерleme çalışmasında da kuramsal tartışma ve biçimsel açıklamalar yeterli düzeydedir. Tercüme-geri tercüme prosedürü üç çalışmada uygulanmıştır. Geçerlilik için iki çalışmada KFA ve faktörler arası korelasyonlar, birer çalışmada DFA, farklı değişkenlerle korelasyon ve uzman görüşü, bir çalışmada ise DFA ve KFA birlikte kullanılmıştır. Güvenilirlik için tüm çalışmalarda iç tu-

tarlılık katsayısı verilmiş, üç çalışmada madde-toplam korelasyonlarına bakılmış, iki çalışmada ön-test uygulanmış ve alternatif modeller denenmiş, bir çalışmada ise bileşik güvenilirlik değeri verilmiş ve sosyal beğenirlik etkisi kontrol edilmiştir. Ölçek geçerleme çalışmalarının da ancak yarısı ideal uygulamalara yakın durmaktadır. Bu kısımdaki bulgular Bayık ve Gürbüz'ün (2016) çalışmasındaki bulgularla benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada yönetim araştırmalarında yaşanan yöntem sorunlarının ölçek kullanımını alanındaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Öncelikle ilgili yazından yararlanılarak ölçek geliştirme ve geçerleme konusunda genel kabul gören bir süreç ortaya konmuş, daha sonra Türkiye'de yönetim alanında en uzun süredir yayın yapan beş akademik dergide son on yılda yayımlanan makaleler bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında doğrudan ölçek geliştirme veya geçerleme amacıyla yapılan çalışmaların sayısının hala çok az olduğu, hatta on yıl öncesine göre daha da azaldığı söylenebilir. Bu durumun seçilen dergilerin genel içerikli olmasıyla ilgili olup olmayacağını kontrol etmek üzere doğrudan yönetim makaleleri yayımlayan birkaç dergi de taranmış, sonucun farklılaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla araştırmalarda ağırlıklı olarak yabancı ölçeklerin tercüme edilerek kullanılması eğiliminin devam ettiği anlaşılmaktadır. Yine de kullanılan yabancı ölçekleri geçerleme çabalarında önemli bir artış olduğu belirtilmelidir. Aynı şekilde kullanılan ölçeklerin kaynaklarının belirtilmesinde de önemli oranda bir iyileşme sağlanmıştır, ancak kaynağı belirsiz bir ölçeğin kullanıldığı bir makalenin aslında en baştan editöryel bir prensip olarak yayına kabul edilmemesi gerekirken, incelenen 394 ölçeğin 47 tanesinin kaynağının belirsiz olması önemli bir sorundur.

Kullanılan yabancı ölçeklerin geçerlenme çabalarındaki artış, kendini makalelerde geçerlilik ve güvenilirlik bilgilerinin daha sıklıkla raporlanması şeklinde göstermektedir. Bu konuda güvenilirlik için iç tutarlılık katsayısı Cronbach's Alpha'nın, geçerlilik için de KFA'nın standart uygulama haline geldiği gözlenmektedir. Oysa aslında ölçek geliştirmenin ilk aşaması için kullanılması gereken KFA'dansa, tercüme ölçeklerin geçerliliği için kullanılması daha doğru olan DFA'nın bu amaçla kullanımı oldukça sınırlıdır. Diğer yandan söz konusu yöntemlerin artan şekilde kullanılıyor olmasının ölçeklerin uyarlanması amacıyla orijinal hallerinde kimi zaman oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmasını da bir

anlamda meşrulaştırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, diğer ayrıntılar da dikkate alındığında ölçek geçерleme çabalarının niceliğindeki artış bu çabaların niteliğine yansımaktan henüz uzaktır. Bu durum doğrudan ölçek geliştirme veya geçерleme amacıyla yapılan çalışmalar için de büyük ölçüde geçerlidir.

Araştırmalarda seçilen değişkenlerin dağılımına bakıldığında hem 2008 çalışmasında hem de sonraki on yılda en çok kullanılan dört ölçeğin aynı kaldığı görülmektedir. Üstelik en çok kullanılan ilk iki ölçek, yani iş tatmini ve örgütsel bağlılık, toplam ölçeklerin %12'sini oluşturmaktadır. Bunlara mesleki tükenmişlik ve örgüt kültürü de eklendiğinde bu oran %20'ye, ilk on ölçek dikkate alındığında ise %30'a çıkmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar son on yılda yeni bazı konular gündeme girmiş olsa da, araştırmaların uzun yıllardır belli bazı konulara yoğunlaştığı, araştırma tasarımlarının ya bu değişkenlerin farklı örneklemelerdeki tekrarlarıyla veyahut da belli değişkenlerin önüne-arkasına-arasına farklı bir iki değişken eklenerek yeni kombinler elde edilmesiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu değişkenlerin ölçümünde kullanılacak ölçeklerin seçiminde ise genellikle daha önce Türkiye bağlamı için geçerliliği kontrol edilmiş çalışmalardan ziyade, yabancı yazından soru setine en kolay ulaşılan ölçekler tercih edilmektedir. Yerli yazında daha önce kullanılmış ölçeklerin seçildiği durumlarda da söz konusu ölçeğin doğru yöntemle geçerlendiği çalışmalardan ziyade yine en kolay ulaşılabilen tercüme anketler tercih edilmektedir. Her iki durumda da tercih edilen ölçekler, kimi zaman orijinal hallerinden oldukça farklılaşacak şekilde, uyarlanarak kullanılmaktadır. Bu anlamda 2008 yılı çalışmasında özetlenen özgün ölçek geliştirmeme, doğru biçimde geliştirilmiş veya geçerlenmiş az sayıda ölçeği ise yerli yazın takip edilmediği için (Üsdiken & Erden, 2001) kullanmama, bunun yerine “devşirme anket”lere (Özen, 2002) yönelme eğilimlerinin büyük ölçüde devam ettiği söylenebilir.

Sosyal bilimler alanında son 200 yıldır gelişmiş merkez ülkeler ve gelişmekte olan çevre ülkelerdeki akademik camialar arasında, merkez ülkelerin bilgiyi ürettiği, çevre ülkelerin ise bu bilgiyi “olduğu gibi” ithal edip kullandıkları bir işbölümü olduğu dillendirilmektedir (Alatas, 2003; Kipping vd., 2009). Merkez ve çevre ülkeler arasındaki bu iş bölümü iddiasını yönetim alanı özelinde araştırmayı hedefleyen başka çalışmalar, Türkiye’de de çoğunlukla kuramsal katkı yapmaktan ziyade merkez ülkelerde geliştirilen kuramların test edildiği görgül araştırmalara odaklanıldığını göstermiştir (Üsdiken, 1996; Berkman, 2009; Üsdiken & Wasti, 2009). Bu durum doğal olarak çevre ülkelerde evrensel bilgi birikimine katkı sağlayacak nitelikte bilgi üretimi yapmayı zorlaştırmaktadır (Özen, 2002). Bunun

en önemli nedeni ise yapılan araştırmalarda bağlamın analizlere yeterince dahil edilememesidir (Rousseau, 2001; Tsui, 2004). Söz konusu eğilimin göstergelerinden biri de yönetim alanında, özelde örgütsel davranış alanındaki görgül araştırmalarda sıklıkla ithal ölçeklerin Türkiye bağlamına uygunlukları doğru biçimde geçerlenmeden kullanılmalarıdır. Anket yoluyla toplanan verilerin yönetsel ve örgütsel gerçekliklere ulaşmada zaten sınırlı bir katkı sağladığı (Van Maanen, 1979; Mintzberg, 1979; Light, 1979) dikkate alındığında, ölçek kullanımındaki yöntem eksikliklerinin bu katkıyı daha da azaltacağı açıktır.

Türkiye’de örgütsel davranış alanı, en azından ulusal yönetim organizasyon kongrelerindeki bildirimlerin konulara göre dağılımı dikkate alındığında, yönetim alanında en çok yayın yapılan alan durumundadır. Bu alandaki çalışmaların büyük çoğunluğu da çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği görgül araştırmalardan oluşmaktadır. Araştırmacıların bu alana yönelmesinde ölçekler aracılığıyla veri toplamanın ve analiz etmenin kolaylığı rol oynuyor olabilir (Özen, 2002). Ancak bu alanda üretilen bulguların veri yığını üretme düzeyinden evrensel bilgi birikimine katkı verecek kuramsal katkı seviyesine ulaşabilmesi için bu araştırmalarda ölçek kullanımının belirli prosedürlere uygun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunun yerine meşhur iktisatçı Ronald Coase’nin “veriye yeterince uzun süre işkence ederseniz itiraf edecektir” sözüyle kastettiği şekilde, ölçeklerin madde veya boyut yapılarında kapsamlı oynamalar yaparak onları keyfi biçimde güvenilir ve geçerli hale “getirmeye” çalışmak orijinalliklerini zedeleyeceğinden bu yolla üretilen bilginin katkı düzeyi de sınırlı olacaktır. Oysa yapılması gereken öncelikle varsa Türkiye bağlamı için önceden doğru şekilde geçerlenmiş ölçekleri tercih etmek, aksi halde yaygın olarak kullanılan yabancı ölçekleri doğru yöntemlerle geçerlemeye çalışmak, bu ölçeklerin yerel bağlama uyum göstermediği durumlarda veya doğrudan Türk kültürüne özgü kavramlara yönelik özgün ölçekler geliştirmektir. Ölçek geçerleme prosedürlerinin taviz verilmeden uygulanması, ithal de olsa bağlama uyum gösteren ölçekler kullanıldığında uluslararası planda ortak bir tartışma yürütmeyi mümkün kılarak; bağlama uyum göstermediği durumlarda da yeni kavramsallaştırmalara yol açarak, meseleyi yöntem odaklı olmaktan çıkarıp kuramsal tartışmalar için uygun çıktılar üretebilecektir.

Kaynakça / References

- Aguinis, H. & Vandenberg, R. J. 2014. An ounce of prevention is worth a pound of cure: Improving research quality before data collection. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1: 569-595.
- Alatas, S. F. 2003. Academic dependency and the global division of labour in the social sciences. *Current Sociology*, 51: 599-633.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. 1990. The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1): 1-18.
- Bagozzi, P. R., Yi Y. & Phillips L. W. 1991. Assessing construct validity in organizational research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3): 421-458.
- Bayık, M. & Gürbüz, S. 2016. Ölçek uyarlamada metodoloji sorunu: Yönetim ve örgüt alanında uyarlanan ölçekler üzerinden bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1): 1-20.
- Bentler, P. M. 1982. Confirmatory factor analysis via noniterative estimation: A fast, inexpensive method. *Journal of Marketing Research*, 19(4): 417-424.
- Berkman, A. Ü. 2009. Türk yönetim yazını ve Türkiye’de yönetim-örgüt alanının gelişimi: 1990 yılı sonrası (nereden nereye). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 13-24.
- Brayfield, A. H. & Rothe, H. F. 1951. An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5): 307-311.
- Brislin, R. W. 1970. Back-translation for cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3): 185-216.
- Cabrera-Nguyen, P. 2010. Author guidelines for reporting scale development and validation results in the Journal of the Society for Social Work and Research. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 1(2): 99-103.
- Carpenter, S. 2018. Ten steps in scale development and reporting: A guide for researchers. *Communication Methods and Measures*, 12(1): 25-44.
- Clark, L. A. & Watson, D. 1995. Constructing validity: Basic issues in objective scale development. *Psychological Assessment*, 7(3): 309-319.
- Conway, J. M. & Huffcutt, A. I. 2003. A review and evaluation of exploratory factor analysis practices in organizational research. *Organizational Research Methods*, 6(2), 147-168.
- Coşkun, H. E. & Tabak, A. 2017. Örgütsel davranış çalıştığımızda aslında ne çalışıyoruz? Türkiye’de yapılan lisansüstü tezler üzerinden bir değerlendirme. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2): 1-1.

- Danışman, A. & Özgen, H. 2003. Örgüt kültürü çalışmalarında yöntem tartışması: Niteliksel-niceliksel yöntem ikileminde niceliksel ölçümler ve bir ölçek önerisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 91-124.
- DeVellis, R. F. 2016. *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Sage Publications.
- Dırlık, S. 2016. Bakmak ya da görmek: Türk yönetim yazınına inceleyen çalışmaların seyri. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 79-132.
- Duygulu, E. & Sezgin, O. B. 2015. Türkiye’de örgütsel davranış yazını doktora tezlerine yönelik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1): 13-25.
- Erdemir, E. 2007. *İşe almada aday odaklılık: Kavramsal çerçeve ve ölçek geliştirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE, Eskişehir.
- Erdemir, E. 2008. Yönetim ve örgüt araştırmalarında ölçek kullanımı: Yönetim organizasyon kongre bildirileri örneği. *16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı: 397-403*. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erdemir, E. 2009. Türkiye’de yönetim/örgüt alanının gelişimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 7-12.
- Ergin, C. 1992. Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği’nin uyarlanması. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları: 143-154*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Gerbing, D. W. & J. C. Anderson. 1988. An updated paradigm for scale development incorporating unidimensionality and its assessment. *Journal of Marketing Research*, 25(2): 186-192.
- Hackman, J. R. & Oldham, G. R. 1975. Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2): 159-170.
- Heggestad, E. D., Scheaf, D. J., Banks, G. C., Monroe Hausfeld, M., Tonidandel, S., & Williams, E. B. 2019. Scale adaptation in organizational science research: A review and best-practice recommendations. *Journal of Management*, 45(6): 2596-2627.
- Hinkin, T. R. 1998. A brief tutorial on development of measures for use in survey questionnaires. *Organizational Research Methods*, 1(1): 104-121.
- Hinkin, T. R. 1995. A review of scale development practices in the study of organizations. *Journal of Management*, 21(5): 967-988.
- Hurley, A. E., Scandura, T. A., Schriesheim, C. A., Brannick, M. T., Seers, A., Vandenberg, R. J. & Williams, L. J. 1997. Exploratory and confirmatory factor analysis: Guidelines, issues, and alternatives. *Journal of Organizational Behavior*, 18: 667-683.

- IBM 2019. *Confirmatory factor analysis (CFA) in SPSS factor*. <<https://www.ibm.com/support/pages/confirmatory-factor-analysis-cfa-spss-factor>> Erişim: 10 Aralık 2019.
- ITC (International Test Commission). 2017. *The ITC Guidelines for Translating and Adapting Tests (Second edition)*. [www.InTestCom.org]
- Jaworski, B. J. & Kohli, A. K. 1993. Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*, 57(3): 53-70.
- Keleş-Tayşir, N., Ülgen, B. & Yavuz, N. 2018. Örgütsel davranış yazınında ölçek geliştirme: Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi bildirilerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 283-295.
- Kızıldağ, D. & Özkara, B. 2014. Türkiye’de örgütsel davranış araştırmalarındaki yönelimler: Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28): 611-631.
- Kipping, M., Engwall, L. and Üsdiken, B. 2009. Preface: The transfer of management knowledge to peripheral countries. *International Studies of Management & Organization*, 38(4): 3–16.
- Light, D. Jr. 1979. Surface data and deep structure: Observing the organization of professional training. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 551-559.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. 1981. The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2): 99-113.
- Mintzberg, H. 1979. An emerging strategy of “direct” research. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 582-589.
- Morgado, F. F., Meireles, J. F., Neves, C. M., Amaral, A. C. & Ferreira, M. E. 2018. Scale development: Ten main limitations and recommendations to improve future research practices. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 30(1): Article 3.
- Mowday, R. T, Steers, R. M. & Porter, L. W. 1979. The measure of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14: 224–247.
- Netemeyer, R. G., Bearden, W. O. & Sharma, S. 2003. *Scaling procedures: Issues and applications*. Thousand Oaks: Sage.
- Neumann, W. L. 1996. *Social research methods qualitative and quantitative approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Okutan, E. Y. & Erdoğan, H. 2017. Türkiye’de son on yıldaki örgütsel davranış kongrelerindeki yönelimler: Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi ve örgütsel davranış kongresi örneği. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 107-117.

- Özen, Ş. 2000. Türk Yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu: Kongre bildirimleri üzerine bir inceleme, *DAÜ Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 89-118.
- Özen, Ş. 2002. Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törensel görgüculük sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 187-213.
- Öztürk, E. B., Gökoğlu, S. K. & Karagonlar, G. 2015. İlişkisel benlik ölçeğinin Türkçe geçerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2): 49-70.
- Pekdemir, I. M., Sözüer, A., Yaşlıoğlu, D. T. & Ceran, E. B. 2016. Yönetim ve organizasyon yazını üzerine inceleme: Bir anabilim dalı akademisyenlerinin 2005-2014 yılları arasındaki yayınları. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45, 81-93.
- Punch, K. F. 2005. *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sezgin, O. B. & Duygulu, E. 2015. Türkiye'de örgütsel davranış yazını doktora tezlerine yönelik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1): 13-25.
- Spector, P. E. 1997. *Job satisfaction: Application, assessment, cause, and consequences*. London: Sage.
- Şencan, H. 2005. *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tanzer, N. K. & Sim, C. Q. 1999. Adapting instruments for use in multiple languages and cultures: A review of the ITC Guidelines for Test Adaptations. *European Journal of Psychological Assessment*, 15(3): 258.
- Tezbaşaran, A. A. 2008. *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu* (e-kitap). Erişim: http://www.academia.edu/1288035/Likert_Tipi_Ölçek_Hazırlama_Kılavuzu.
- Turgut, E. & Begenirbaş, M. 2016. Türkiye'deki örgütsel davranış yazınına bakış: Örgütsel davranış kongrelerinin yazar ve içerik yönünden ağ analizi ile incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 328.
- Üsdiken, B. 1996. Importing theories of management and organization: The case of Turkish academia. *International Studies of Management and Organization*, 26 (3): 33-46.
- Üsdiken, B. & Erden, Z. 2001. Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmişe bağımlılık: Türkiye'deki yönetim yazınında değişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 34(4): 1-31.
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. 1992. Türkiye'de yayımlanan yönetimle ilgili veri temelli makalelerde yöntem. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 19(2): 249-266.
- Üsdiken, B. & Wasti, S. A. 2009. Preaching, teaching and researching at the periphery: Academic management literature in Turkey, 1970—1999. *Organization Studies*, 30(10): 1063-1082.

- Van Maanen, J. 1979. Reclaiming qualitative methods for organizational research: A preface. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 520-538.
- Wasti, S. A. 2000. Meyer ve Allen'in üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi. **8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri: 401-410**. Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Mayıs.
- Wasti, S. A. 2001. Örgütsel adalet kavramı ve tercüme bir ölçeğin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerlik analizi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 33-50.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. & Lofquist, L. H. 1967. *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire* (Minnesota Studies on Vocational Rehabilitation, vol. 22). Minneapolis, MN: Industrial Relations Center, Work Adjustment Project, University of Minnesota.
- Worthington, R. L. & Whittaker, T. A. 2006. Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34: 806-838.
- Wright, T. A., Quick, J. C., Hannah, S. T., & Blake Hargrove, M. 2017. Best practice recommendations for scale construction in organizational research: The development and initial validation of the Character Strength Inventory (CSI). *Journal of organizational Behavior*, 38(5), 615-628.